

 DOR: 20.1001.1.20087845.1400.10.40.2.0

مقاله پژوهشی

واکاوی میزان رضایت‌مندی ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی با استفاده از مدل کداس (نمونه موردی: شهر بندرامام خمینی)

حسن سهم‌پور؛ کارشناسی ارشد، گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، واحد ماه‌شهر، دانشگاه آزاد اسلامی، ماه‌شهر، ایران
عباس معروف‌نژاد؛* استادیار، گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، واحد ماه‌شهر، دانشگاه آزاد اسلامی، ماه‌شهر، ایران

چکیده:

تحقیق حاضر با هدف ارزیابی شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و زیستی با تاکید بر رضایت‌مندی ساکنان چهار سکونتگاه‌ها غیررسمی شهر بندر امام خمینی می‌باشد. روش پژوهش، از نظر هدف کاربردی و بر اساس شیوه گردآوری، پیمایشی است. داده‌های تحقیق بر اساس پرسشنامه گردآوری و برای ارزیابی پایایی ابزار پژوهش، از روش کروناخ و در جهت تعیین روایی، از روایی صوری استفاده شده است. جامعه آماری تحقیق چهار سکونتگاه غیررسمی شهر بندر امام خمینی می‌باشد و تعداد نمونه از طریق روش کوکران بوده است، نتایج پژوهش بر اساس میانگین کل شاخص‌ها با استفاده از آزمون (T-test) انجام شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد: میزان رضایت‌مندی ساکنان در شاخص اقتصادی با ۲/۲۲ درصد و همچنین در متغیرهای درآمد-هزینه، بهداشت محیط و امنیت با ۲/۰۲ و ۲/۲۴ و ۲/۳۱ پایین‌ترین میزان در بین سایر شاخص‌ها و متغیرهای پژوهش را داشته است. همچنین نتایج حاصل از تکنیک کداس نشان می‌دهد: شهرک ولی عصر (گاما) با مقدار Hi (مقدار نهایی تابع معیار گزینه ها) ۰/۱۶۲ رتبه اول و به ترتیب: شهرک صباغان-کمپ B و تلمبه خانه شماره ۴ و جلف‌الملح با ۰/۰۵۶ و ۰/۰۶۳ و ۰/۱۵۴- در رتبه‌های دوم تا چهارم رضایت‌مندی قرار گرفته‌اند.

کلمات کلیدی: سکونتگاه غیررسمی، رضایت‌مندی، شهر بندر امام خمینی، مدل کداس.

تاریخ ارسال: ۱۳۹۹/۱۲/۸

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۰/۳/۲۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۴/۳۰

نویسنده مسئول: استادیار، گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، واحد ماه‌شهر، دانشگاه آزاد اسلامی، ماه‌شهر، ایران، Abbas.Maroofofnezhad@gmail.Com

۱- مقدمه:

در چند دهه‌ی گذشته بسیاری از کشورهای جهان و از جمله ایران، امواج وسیعی از افزایش جمعیت در شهرها و تمایل به زندگی شهری را تجربه نموده‌اند. مسئله‌ای که باعث شده تا در بسیاری از موارد، مناطق روستایی از جمعیت و به خصوص جمعیت فعال خالی و شهرها جایی برای پذیرش آن در محدوده‌های تعریف شده، نداشته و حجم وسیعی از جمعیت ناگزیر از سکونت در اطراف شهرها و مناطق غیررسمی شهری باشند. سکونتگاه غیررسمی به مفهوم امروزی، اشاره به اقامت‌گزینی بدون اجازه‌ی مالک زمین و معمولاً بدون یک طرح رسمی و بدون مطابقت با هیچ یک از قوانین و مقررات، استانداردهای برنامه‌ریزی و روش‌های عموماً پذیرفته شده ساخت و ساز دارد (مختاری و همکاران، ۱۳۹۷: ۹۵). شکل‌گیری حاشیه‌نشینی در ایران با وجود ویژگی‌های منحصر به فرد خود و تفاوت‌هایی که با سایر کشورهای در حال توسعه دارد ریشه در توسعه برون‌زا و رشد بسیار سریع شهرنشینی دارد که آغاز آن به طور تقریبی مقارن با سال‌های آغازین ۱۳۰۰ هجری شمسی می‌باشد. بنا بر گزارش سال ۲۰۰۱ میلادی مرکز اسکان بشر سازمان ملل متحد حدود ۲۰ درصد جمعیت شهری جهان در فقر مطلق به سر می‌برند و امروزه در آسیا تعداد فقرای شهری بیش از میزان آن در نیمه دوم دهه ۹۰ میلادی می‌باشد. همچنین کمیسیون جهانی آینده شهرها در قرن ۲۱ هشدار داده که به موازات رشد ابرشهرها فقر شهری در کشورهای جنوب در حال افزایش است و بخش عمده‌ای از رشد شهرنشینی بر پایه‌ی اقتصاد غیررسمی همراه با گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی صورت خواهد گرفت و این گرایش را رسمی شدن شهرنشینی نامیده است. از این رو می‌بینیم که حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی، مسئله‌ای گذرا با ابعاد محدود نبوده و توافقی برای بقای باز تولید و بسط آن وجود دارد که حاکی از عدم کفایت راه حل‌ها و سیاست‌های متداول شهری است و رهیافت‌ها و اقدامات نوینی را می‌طلبد (رهبری‌پور، ۱۳۹۱: ۲۰). اولین فردی که اصطلاح حاشیه‌نشینی و انسان حاشیه‌نشین را به کار برد، رابرت. ای. پارک^۱ بود. او در مقاله‌ی، مهاجرت بشر و انسان حاشیه‌نشین این مفهوم را چنین شرح می‌دهد: انسان حاشیه‌نشین فردی است که از لحاظ فرهنگی-انسانی دورگه است که صمیمانه در زندگی فرهنگی دو جمعیت متمایز زندگی می‌کند و با هر دو آنها شریک است، مایل نیست از گذشته خود بگوید و هنوز همه ابعاد جامعه میزبان را نپذیرفته است (Park, 2007: 881). بنابراین حاشیه‌نشینی به توسعه شهری اطلاق می‌شود که بدون برنامه‌ریزی، هدایت، کنترل و بدون رعایت مقررات شهرسازی توسط توده مردم ایجاد می‌شود. امروزه ساخت و سازهای غیرمجاز به گونه‌ای وسیع‌تر و سازمان یافته‌تر از سابق به شکل زاغه و... تحت عنوان بخش بازار غیررسمی در حال تکوین است. حاشیه‌نشینی از پیامدهای توسعه ناهمسو و بد ریخت در نظام شهرنشینی است. بیش از ۵۰ درصد از جمعیت جهان در شهرها سکونت دارند، فضاهایی منطقه‌ای که بستری گسترده از ساختارهای خرد و کلان ارتباطی، تعارضات اجتماعی و خشونت‌های سازمان یافته را ترسیم می‌نماید. بسیاری از مسایل اجتماعی-اقتصادی و سیاسی در کشورهای در حال توسعه ناشی از رشد و گسترش بد ریخت نظام‌ها و فضاهای شهرنشینی بوده است (Homer & Giaweki, 1995: 19). در روند توسعه شهرنشینی به ویژه بعد از انقلاب صنعتی و قرن نوزدهم با دگرگونی ساختار اجتماعی-اقتصادی سنتی، توزیع نابرابر منابع و تسهیلات در فضای منطقه‌ای توسعه یافته است که و با وضع مناسبات نوین اجتماعی، زمینه‌ساز شکل‌گیری ساختار از ریخت افتاده‌ای از توسعه بوده‌ایم. در این ساخت به نقل از چارلز آبرامز^۲ «محدوده‌های فاقد یا تقلیل یافته‌ای از تسهیلات و خدمات شهری به وجود آمدند که حاشیه‌نشینان بوده و در چرخه شهرنشینی دروازه‌بانان اجتماعی نامیده شدند (زاهدزاهدانی، ۱۳۶۹: ۲۵). حاشیه‌نشینی را می‌توان یک نوع محرومیت خواند. آنچه که محرومیت‌ها را به وجود می‌آورد و موجب توسعه روز افزون آن می‌شود فراموش کردن اقشار ضعیف در برنامه‌ها، برنامه‌ریزی‌ها و ضعف مدیریت در تشخیص درست، به هنگام و ارائه‌ی راه حل مناسب و سود بخش برای آحاد جامعه می‌باشد، این پدیده یک مسأله‌ای اجتماعی است و برای درک آن باید دیدگاهی جامع نگر داشت.

1- Rabert-E-park

2- Charlz Abramz

از آنجا که غفلت برنامه در پرداختن به بخشی از جمعیت کشور موجب منتفی شدن نیازمردمان به سرپناه نمی‌شود. بنابراین حاشیه نشینان حذف یا فراموش شده نیاز به مسکن و سرپناه خود را در چارچوب‌ها غیررسمی تدارک می‌بینند که آسیب‌های محیطی نیز از پیامدهای آن خواهد بود (امکچی، ۱۳۷۵: ۳۵). اگرچه مطالعات تجربی در نظام مسکن شهرها، حساسیت مهاجرت را در مقابل شرایط بازار مسکن نشان می‌دهد، اما عدم یکنواختی همه‌ی بازارهای مسکن شهری تضمین می‌کند که مسکن نمی‌تواند به طور معمول یک فشار عمده روی مهاجرت اعمال کند (زنگنه و همکاران، ۱۳۹۱: ۴۹).

رشد شتابان شهرنشینی در ایران به‌خصوص در سی سال اخیر و مهاجرت گسترده به شهرها، مشکلاتی را به وجود آورده است (آلبوغبیش و شویچی، ۱۳۹۳: ۴۳). اسکان غیررسمی نواحی گسترش یافته را شدیداً دچار معضلات عدیده نهادهای تمدنی، رفاه اجتماعی، خدمات شهری و عمومی می‌کند. آموزش و پرورش، بهداشت، درمان روانی و جسمانی، آب آشامیدنی بهداشتی، برق، گاز، تلفن، ساماندهی بافت شهری، سیستم فاضلاب، زیباسازی محیط شهری، کوچه، خیابان، پیاده‌روها، بوستان‌ها و به‌خصوص در مناطق سکونت محرومان روز به روز پیچیده‌تر و سخت‌تر می‌شود. وجود نابرابری‌های حاد و عدیده در جوامع که بارزترین نماد آن نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی است که با تفاوت‌هایی نیز در شناخت امکانات بالقوه جامعه، برخورداری از فرآیند دریافت علم، حرفه و فن، حق انتخاب شغل، سطح و نحوه زندگی دلخواه، بهره‌مندی از مواهب خدادادی طبیعی و ثروت‌های ملی، حضور در حوزه‌های سیاسی-اجتماعی، چتر حمایت‌های قانونی، مدنی و شهروندی و وسایلی از این دست در افراد این قشر از جامعه منجر به بهبود کیفیت زندگی آنان می‌شود قابل ارائه و تبیین است.

اهمیت و ضرورت موضوع سکونتگاه‌های غیررسمی از آن روست که مکانیسم ایجاد فضاهای مساله‌دار شهری (اجتماعات غیررسمی) در قالب یک رابطه علت و معلولی با بسیاری از جریان‌ات و تصمیمات اتخاذ شده در سطح جامعه ارتباط برقرار می‌کند، به عبارت دقیق‌تر ظهور فضاهای غیررسمی در ساختار شهری حکایت از ناسالم بودن ساختار اقتصادی داشته و نوعی دوگانگی را در عرصه زندگی شهری نشان می‌دهد (رفعیان، ۱۳۸۲: ۲۸۵). وضعیت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی شهر، منعکس کننده توسعه آن است. شکل‌های مترکم پیشرفت اقتصادی و اجتماعی موجب پنهان ماندن دوگانگی و ناهمگونی متداول بین ثروتمند و فقیر، یا برتری و عدم برتری در شهر می‌شود. ناهمگونی‌های گسترده اجتماعی و اقتصادی بین ساکنان شهر، اغلب نتیجه عقب‌ماندگی یک کشور در عرصه رقابت اقتصادی در جهان می‌باشد. اما گذشته از این، پیامد برنامه‌ریزی داخلی کوتاه مدت نیز می‌باشد. این امر منجر به ازدیاد اسکان‌های غیر رسمی در شهرها، حتی در کشورهای با پتانسیل نسبتاً مطلوب اقتصادی می‌شود و اقتصاد کلان به حاشیه رانده شده، حکومت فقیر با سهم نابرابر سود همکاری اجتماعی، سازمان فضایی فاسد و فقیر پدیده‌های اجتماعی از سطح کلان تا خرد-دلایلی برای رویش سریع سکونتگاه‌های غیررسمی در نواحی شهری کشورهای در حال توسعه هستند (Nawagamuwa, 2003, 5).

سکونتگاه‌های غیررسمی شهر بندرامام خمینی در بستر مفاهیم اجتماعی، کالبدی، اقتصادی و زیستی آن، مسایل حاد و بغرنجی وجود دارد که موجب افت شدید کیفیت زندگی در آن‌ها شده است. نکته بسیار مهمتر که بر ضرورت و توجه بیشتر به انجام این پژوهش منجر گردیده است، تفاوت بسیار کم در وضعیت کمبودها در سطح سکونتگاه‌های غیر رسمی این شهر می‌باشد که در کاهش میزان رضایت‌مندی ساکنان آن‌ها نقش زیادی دارد. از جمله نکات قابل طرح می‌توان به امنیت نامناسب سکونتگاه‌ها هم برای ساکنان و هم برای افرادی که با مقاصد مختلف به آنجا مراجعه می‌کنند به ویژه شب‌ها اشاره کرد. همچنین به نبود شبکه معابر مناسب، مشکلات حقوق تملیکی زمین‌ها، نرخ بالای بیکاری خصوصاً در بین جوانان و روی آوردن آنها به شغل‌های نامتعارف، عدم استحکام ابنیه ساخت شده و استفاده از مصالح غیرمعمول (لاستیک، حلبی، چوب و...)، نظافت نامطلوب و رها شدن فاضلاب و پرتاب زدن حیوات و لگردد در تمام سکونتگاه‌های غیر رسمی این شهر نیز می‌توان پرداخت.

هدف اصلی پژوهش حاضر، شناخت و ارزیابی رضایت مندی ساکنان چهارسکونتگاه‌ها غیررسمی شهر بندر امام خمینی بر اساس مولفه‌های انتخابی پژوهش (اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و زیستی) است. برای رسیدن به هدف این پژوهش پاسخ به یک سوال و طرح فرضیه زیر قابل طرح می‌باشد:

- سطح سنجش رضایت مندی ساکنان مستقر در چهار منطقه حاشیه‌نشین شهر بندر امام خمینی از نظر شاخص‌های انتخابی پژوهش چگونه بوده است؟
- به نظر می‌رسد بی‌توجهی به شاخص اقتصادی و سپس شاخص اجتماعی نقش بسزایی در کاهش رضایت مندی ساکنان در سکونتگاه‌های غیررسمی شهر بندر امام خمینی داشته‌اند.

۲- مبانی نظری پژوهش:

شهرهای بزرگ و کوچک جهان به لحاظ کیفیات محیطی در شرایط چندان مناسبی قرار ندارند. بطوریکه در بسیاری از کلان شهرها به ویژه در کشورهای در حال توسعه و توسعه‌یافته شهروندان با مشکلات و مسایل روزمره گوناگونی دست به گریبان هستند. بحران‌های عصبی روزمره از قرار گرفتن در معرض ترافیک‌های سنگین شهری، آلودگی‌های زیست محیطی و تغییرات آب و هوایی گرفته تا ایجاد محیط‌های ناامن شهری، وندالیسم و بسترهای مساعد برای ایجاد رفتارهای ناهنجار، ضرورت نگاهی نو به مسایل شهرهای امروزه را اجتناب ناپذیرمی‌نماید (درسخوان و بایرام‌زاده، ۱۳۹۹: ۱۰۹). یکی از پدیده‌های مشترک جهانی شهرها در قرن ۲۱، معضل حاشیه‌نشینی است. در حال حاضر به طور متوسط بیش از ۳۰ درصد از جمعیت شهرها را حاشیه‌نشینان تشکیل می‌دهند که پیش‌بینی شده است تا سال ۲۰۵۰ میلادی بیش از ۳۸ درصد از جمعیت کلان‌شهرها (۳/۵ میلیارد نفر) در مناطق حاشیه‌نشین ساکن شوند (آذرورحیمی، ۱۳۹۶: ۸۷). شهرسازی معمولاً با رشد اقتصادی و توسعه همراه است که پیامدهایی چون نابرابری‌های اجتماعی، فقر، افزایش فساد و جرم و جنایت، بحران‌های زیست محیطی، نابرابری و اختلاف طبقاتی، عدم تأمین اجتماعی، مرگ و میر زودرس کودکان و مادران، بدمسکنی و بی‌مسکنی، اسکان غیررسمی و... را می‌توان در این قالب متذکر شد. در حال حاضر سهم بخش شهری از تعداد کل فقرا در حال افزایش است که این تعداد در کشورهای در حال توسعه بیشتر است. در شهرهای این کشورها همواره تعداد محدودی از محله‌ها در رفاه و آسایش بوده و در نقطه‌ی متقابل، پاره‌ای از ساکنین در مناطق شهری از رفاه و آسایش قابل قبولی برخوردار نیستند. در ایران نیز به موازات رشد شهرنشینی، گسترش محلات فقیرنشین به ویژه سکونتگاه‌های غیررسمی از پدیده‌های فراگیر شهر معاصر بوده است. حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی، مسأله‌ای گذرا و با ابعاد محدود نبوده و توافقی بر بقای بازتولید و بسط آن وجود دارد که حاکی از عدم کفایت راه حل‌ها و سیاست‌های متداول شهری است و رهیافت‌ها و اقدامات نوینی را می‌طلبد (زادولی‌خواجه و همکاران، ۱۳۹۳: ۶۴). حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی پدیده‌ای است که به دنبال تحولات ساختاری و بروز مسایل و مشکلات اقتصادی-اجتماعی، مانند جریان سریع شهرنشینی و مهاجرت‌های لجام گسیخته در بیشتر کشورهای جهان، به ویژه کشورهای جهان سوم پدیدار شده است. با توجه به حجم و روند رو به افزایش اینگونه سکونتگاه‌ها، رهیافت‌های مختلفی برای حل مسئله حاشیه‌نشینی ارائه شده است. یکی از این رهیافت‌ها توانمندسازی، پذیرفتن حقوق شهروندی این ساکنان و حرکت به سوی مشارکت مردمی است. حاشیه‌نشینی به معنای اعم شامل تمام کسانی است که در محدوده اقتصادی شهر ساکن هستند، ولی جذب اقتصاد شهری نشده‌اند و شکلی از نحوه زیست را سامان داده‌اند که نه شهرنشین‌اند و نه روستائین، در واقع یک قطب جدید و نوظهوری را ایجاد کرده‌اند. از خدمات، امکانات، تسهیلات رفاهی و زیربنایی محروم مانده‌اند. به لحاظ اینکه خصوصیات و سبک زندگی آن‌ها چالش برانگیز است (طلوع‌دل و همکاران، ۱۴۰۰، ۷۹).

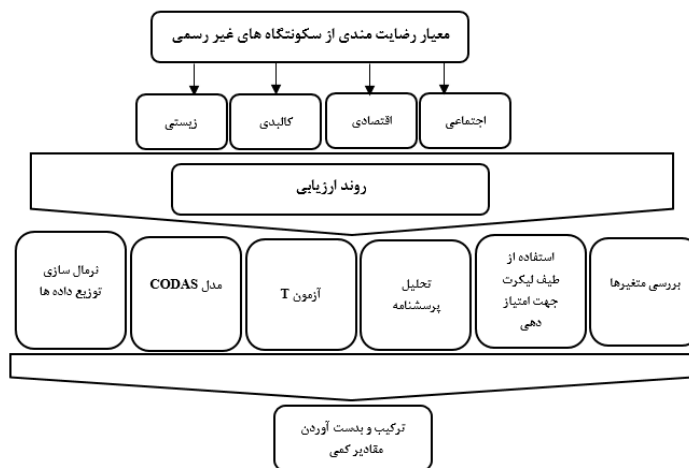
۱-۲- ادبیات اسکان غیر رسمی^۱

هیچ تعریف پذیرفته شده جهانی از سکونتگاه‌های شهری وجود ندارد. ادبیات مربوط به سکونتگاه‌های شهری در کشورهای در حال توسعه با پریشانی واژگانی و عدم توافق بر چگونگی تعریف و مفهوم سازی بعضی از سکونتگاه‌ها همراه است. چه چیزی سکونتگاه‌های غیررسمی را تشکیل می‌دهد؟ و چه چیزی معیاری برای تبیین کردن اشکال و مظاهر متفاوت این سکونتگاه‌ها است؟ در نتیجه تعدادی از واژگانی که برای شناسایی این سکونتگاه‌ها استفاده می‌شود عبارتند از: حاشیه نشینی^۲، زاغه نشینی^۳ و آلونک نشینی^۴، از طرفی یک تعدادی صفت‌ها هم برای توضیح بیشتر این سکونتگاه‌ها استفاده می‌شود، از قبیل: حاشیه‌ای^۵، خودرو^۶، غیررسمی^۷، بی‌برنامه^۸، غیرقانونی^۹، نامنظم^{۱۰}، غیرمجاز^{۱۱}، بی‌ضابطه^{۱۲} و سکونتگاه‌های در حال گذار^{۱۳}. بدین ترتیب ساده‌ترین تعریفی که می‌توان برای اسکان غیررسمی ارائه داد، این است که اسکان غیررسمی، ناظر بر محل اسکان بخشی از جمعیت شهری در جهان سوم است که خارج از بازار رسمی زمین و مسکن و برپایه قواعد و قول و قرارهای خاص خود، به دست خود ساکنان این گونه مکان‌ها، ساخته شده است.

رویکردهای مختلفی برای حل مسئله اسکان غیر رسمی از اوایل قرن بیستم که موضوع سکونتگاه‌های غیر رسمی مورد توجه جدی واقع شد در دستورکار قرار گرفت، به طوری که با شکست راهبردهای گوناگونی از قبیل: نادیده گرفتن^{۱۴}، حذف و تخلیه اجباری^{۱۵}، خودیاری^{۱۶}، مسکن عمومی^{۱۷}، مکان و خدمات^{۱۸} و ارتقا بخشی (بهسازی^{۱۹})، در اواخر دهه‌ی ۱۹۸۰ دیدگاه چارلز آبرامز^{۲۰} با عنوان رهیافت توانمندسازی افراد ساکن در این نوع سکونتگاه‌ها مطرح شد. این رهیافت با ابتکار عمل بانک جهانی در بسیاری از کشورهای در حال توسعه نظیر برزیل، هندوستان، ایران، اندونزی، غنا در حال اجراست (پورمحمدی و همکاران، ۱۳۹۸: ۵۹۰). رویکردهای مختلف دیگری در سکونتگاه‌های غیررسمی وجود دارد از جمله: آبرامز^{۲۱} اعتقاد دارد؛ بی‌خانمان‌ها و خیابان‌خواب‌ها، گروه‌هایی که خانه یا اتاق‌هایی را در محلات فقرباشین اجاره می‌کنند، زور آباد نشین‌ها و ساکنان حلبی آبادها هم از این دسته‌اند. استاکس^{۲۲}؛ اسکان غیررسمی را آلونک‌های امید (رو به ترقی) و آلونک‌های یاس (روبه زوال) نام می‌برد (ایراندوست و عظیمی، ۱۳۹۳: ۵۰). از نظر مازلو؛ نیازهای گوناگون شهروندان در پنج رده زیر قرار دارند که عبارتند از: نیازهای فیزیکی، نیازهای ایمنی و امنیتی، نیازهای اجتماعی و وابستگی اجتماعی، نیاز به احترام اجتماعی و محترم بودن و بالاخره نیاز به کمال‌جویی و نشان دادن کمال توانایی انسان (Stueart, 1987: 106).

- 1- Informal settlements
- 2- Marginal Settlement
- 3- Squatter
- 4- Slum
- 5- Shanty Town
- 6- Marginal
- 7- Spontaneous
- 8- Informal
- 9- Unplanned
- 10- Illegal
- 11- Irregular
- 12- Unauthorized
- 13- Transitional Settlements
- 14- Negligence
- 15- Force Eviction
- 16- Selfhelping
- 17- Public Hoseing
- 18- Site and Service
- 19- Upgrading
- 20- Charlz Abramze
- 21- Abramz
- 22- Stokes

ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی در ابعاد مختلف کالبدی (مسکن ناهنجار)، اجتماعی (رفتارهای اجتماعی جدا از جامعه شهری) و اقتصادی (ویژگی‌های اشتغال و درآمد) متمایز می‌شوند و از محرومترین اقشار جامعه شهری به شمار می‌آیند که به اعتبار همین محرومیت شدید، در برابر هر گونه آسیب بی‌دفاع هستند (خراسانی مقدم و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۰۰). بروز آسیب‌ها و نابسامانی‌های فراوان کالبدی، اجتماعی و اقتصادی و... در این نواحی، سطح زندگی ساکنان را تا حدی کاهش داده است و مهمترین هدف توسعه پایدار، یعنی افزایش کیفیت زندگی و رضایت مندی ساکنان را با تهدید جدی روبه‌رو ساخته است (صفری، ۱۳۸۱: ۶). در شکل (۱) روش انجام تحقیق ارائه شده است.

شکل (۱): روش انجام پژوهش

مآخذ: نگارندگان، ۱۳۹۸

۲-۲- پیشینه تحقیق:

با توجه به مطالب مطرح شده در خصوص موضوع؛ سعی شده است نزدیکترین عنوان‌های تحقیق در پیشینه پژوهش آورده شود. امید است پژوهشگران با توجه به این امر و پیگیری و تحقیق در این زمینه برای بهبود طرح‌ها و پروژه‌های شهری موجبات رشد و توسعه شهری را فراهم آورند. در این راستا کمانرودی و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهشی نشان دادند شکل‌گیری اجتماعات غیررسمی مشکین شهر، در پی مهاجرت روستا-شهری، به ویژه مهاجرت از روستاهای شمال این شهر به حواشی آن ناشی شده است. این مهاجرت‌ها به تأثیر از عوامل منطقه‌ای (توسعه نامتوازن و مهاجرت‌های ناحیه‌ای و سکونتگاهی) و محلی (توسعه زیرساخت‌های خدماتی، قیمت ارزان زمین، ضعف مدیریت شهری، محورهای ارتباطی برون شهری) به وقوع پیوسته است. رایجترین شکل تکوین این اجتماعات، تقسیم و بازتقسیم اراضی کشاورزی و بایر پیرامون این شهر است.

رپوا^۱ (۲۰۲۱) در مقاله‌ای با عنوان ((اسکان غیررسمی در شهر بغداد)) پرداخته است. سکونتگاه‌های غیررسمی در نتیجه گسترش شهر و از بین رفتن زمین‌های کشاورزی و تأثیرات آن منجر شده است. سوءاستفاده از اراضی دولتی و انجام ساخت و سازهای غیرقانونی در زمین‌های کشاورزی حواشی شهر بغداد به پراکندگی نامنظم شهر و به خطرات ناشی از گسترش حاشیه‌نشینی در آن دامن زده است.

میرویس فضل^۲ (۲۰۱۶) در مقاله‌ای در زمینه‌ی ((علل رشد اسکان غیررسمی در شهر کابل افغانستان)) به این نتیجه دست یافته است که ۸۰ درصد جمعیت شهر کابل در سکونتگاه‌های غیررسمی ساکن هستند. همچنین ناامنی و تغییرات سیاسی به عنوان عامل اصلی و تمایل به یک زندگی بهتر، کار و آموزش از عوامل رشد اسکان غیررسمی در شهر کابل محسوب می‌شوند.

1. Repeva

2-Mirwais Fazl

آلمی و همکاران^۱ (۲۰۱۵) در پژوهشی با عنوان ((روش‌شناسی اجتماعی-فضایی برای ارزیابی مدیریت شهری سکونتگاه‌های غیررسمی)) پرداخته‌اند. آنها روش‌شناسی اجتماعی-فضایی برای ارزیابی بهبود عدالت فضایی در مقایسه با رویکردهای دیگر بر اساس اطلاعات شفافی چون کیفیت زیربنایی نقشه‌برداری مناطق بالقوه و زمین‌های شهری صورت می‌گیرد (حکیمی و همکاران، ۱۳۹۷: ۵۹).

هگازی^۲ (۲۰۱۵) در پژوهشی با عنوان ((سیاست‌های ارتقایی در سکونتگاه‌های غیررسمی در مصر در جهت بهبود روند ارتقاء)) ارزیابی روند ارتقاء شهری در مصر را با در نظر گرفتن مسئله سیاست ارتقاء شهروندان سکونتگاه‌های غیررسمی برای ارائه برخی اقدامات عملی و استراتژی‌هایی که می‌توانند به طور مؤثر روند ارتقاء شهر را به سمت پیشرفت هدایت کند بررسی کند (حکیمی و همکاران، ۱۳۹۷: ۵۹).

ویکیسا و همکاران^۳ (۲۰۱۱) در پژوهشی تحت عنوان؛ بررسی ویژگی‌های فیزیکی و اجتماعی و اقتصادی و مداخله‌گر در سکونتگاه‌های غیررسمی (کشورهای در حال توسعه) را مورد بررسی قرار دادند. با افزایش فناوری، بهبود اوضاع اقتصادی، اجتماعی و سیاسی به افراد ساکن در این مناطق می‌توان کمک نمود تا به ارتقای سطح زندگی خود بپردازند.

ژانگ^۴ (۲۰۱۱) در پژوهشی علل پیدایش سکونتگاه‌های غیررسمی در کشور چین را ناشی از تغییر و تحول نظام سوسیالیسم به عنوان نتیجه‌ای اجتناب‌ناپذیر از افزایش نابرابری اجتماعی، شهرنشینی، فقر و فضاها با خیل عظیم روستائیان مهاجر به شهرها می‌داند.

خلیفه^۵ (۲۰۱۱) در پژوهشی با عنوان ((تعریف مجدد از سکونتگاه‌های غیررسمی در مصر))، برنامه‌ریزی در خصوص محلات حاشیه‌نشین و طبقه بندی محلات برنامه‌ریزی نشده و محلات ناامن و تدوین استراتژی و رسیدن به بهبود شرایط را از مهمترین اهداف در آن به شمار می‌آورد (حکیمی و همکاران، ۱۳۹۷: ۵۹).

ماتور^۶ (۲۰۱۳) در مطالعه و بررسی اسکان غیر رسمی با رویکرد اجتماع محور در کشورهای آسیای جنوبی، افزایش و نقش سرمایه اجتماعی در ارتباط با تغییر و بهبود اوضاع اقتصادی آنها را مؤثر ارزیابی کرده است.

درسخوان و بایرام زاده (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان ((ارزیابی نشاط اجتماعی در سکونتگاه‌های غیررسمی در محله کشتارگاه ارومیه)) پرداخته است. نتایج این پژوهش نشانگر وجود رابطه متوسط مستقیم میان ابعاد اجتماعی، اقتصادی و کالبدی و گویه‌های آنها با نشاط اجتماعی می‌باشد، همچنین در ارزیابی سطح نشاط اجتماعی با کسب میانگین ۲/۵۲ در سطح متوسط رو به پایین قرار دارد.

کریم‌زاده و همکاران (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان ((آسیب‌شناسی اجتماعی حاشیه‌نشینی کلان‌شهر تبریز با رویکرد توانمندسازی)) پرداخته است. آنها نشان دادند که ترک تحصیل به خاطر فقر اقتصادی، سطح سواد پایین و فقدان مراکز فرهنگی، تفریحی مهمترین آسیب‌های اجتماعی حاشیه‌نشینی بوده است. ترکیب این سه عامل آسیب‌های جدی دیگری نظیر: اعتیاد، نبود شغل رسمی و اشتغال کاذب را باعث شده است.

کرمی‌نسب و همکاران (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان ((تحلیل علل پایایی کانون‌های اسکان غیررسمی در پیرامون کلان‌شهر شیراز)) نشان دادند که مهمترین عامل شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی در روستای کیان‌آباد شیراز، عامل مهاجرت (پایین بودن درآمد و تأمین مسکن ارزان است) بوده است.

1- Almi et al

2- Hegazy

3- Wekesa et al

4- Zhang

5- Khalifa

6- Mather

احمدپورو همکاران (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان ((واکاوی نقش سرمایه روانشناختی در توانمندسازی ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی شهر رشت)) پرداخته‌اند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که در سکونتگاه‌های غیر رسمی گونه دوم (سکونتگاه‌های غیررسمی با پیشینه روستایی) منابع انسانی این سکونتگاه‌ها از نظر سرمایه روانشناختی در وضعیت مطلوب‌تری تا دو گونه (باز تقسیم و تفکیک زمین‌های کشاورزی و تصرف خرنده و باند بازی) دیگر قرار دارند.

بهبادفرو همکاران (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان ((ارزیابی شاخص‌های توانمندسازی در سکونتگاه‌های غیر رسمی - رسمی با رویکرد دارایی مینا در کلان‌شهر تهران)) در محله میان‌آباد اسلام شهر پرداخته‌اند. نتایج نشان می‌دهد؛ همبستگی میان شاخص کالبدی بالاتر از بقیه موارد بوده و بعد از آن زیرشاخص درآمد ماهیانه مربوط به شاخص نیاز مالی بالاترین میزان همبستگی را به میزان رضایت ساکنان محله میان‌آباد اسلام شهر به عنوان یک سکونتگاه غیررسمی را به خود اختصاص می‌دهد.

مومن پورعلی‌آباد و ذاکر حقیقی (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان ((ارزیابی پایداری اجتماعی ذهنی در میان شهروندان در سکونتگاه‌های غیررسمی حصارامام شهر همدان)) نشان دادند مؤلفه‌های: آموزش، بهداشت و کیفیت زندگی دارای میزان پایداری اجتماعی بیشتری از نظر ساکنان هستند. همچنین حذف مؤلفه مشارکت، نیازمند اقدامات مختلف در جهت توانمندسازی شهروندان به منظور استفاده از ظرفیت‌های موجود در محدوده در جهت ارتقاء وضعیت این سکونتگاه است.

در موارد اشاره شده در پیشینه پژوهش، کلیه شاخص‌های مورد بررسی (اجتماعی - اقتصادی - زیست محیطی و کالبدی) در روند احیاء و تقویت بنیان و ساختار اسکان غیررسمی، موثر ارزیابی شده‌اند، اما با توجه به موقعیت جغرافیای طبیعی و انسانی و همچنین نقش ساختارهای دولتی و حاکمیتی برخی از کشورها یا شهرهای مورد مطالعه که با معضل حاشیه‌نشینی مواجه هستند و تفاوت در عملکرد کالبدی، اقتصادی، زیستی و اجتماعی آنها، نقش مهمی در به تاخیر انداختن افزایش کیفیت زندگی و اصلاح سکونتگاه‌های غیررسمی داشته است.

۳- مواد و روش تحقیق:

روش این پژوهش، از نظر هدف کاربردی است و براساس روش توصیفی-تحلیلی است. جمع‌آوری اطلاعات از طریق پرسشنامه انجام گرفته است. در این پژوهش به بررسی چهار سکونتگاه غیررسمی شهر بندرامام خمینی (تلمبه‌خانه شماره ۴، جلف‌الملح، شهرک صباغان-کمپ B و شهرک ولیعصر-گاما) پرداخته شده است. هدف تحقیق حاضر ارزیابی رضایت‌مندی ساکنان مناطق حاشیه‌نشین انتخاب شده شهر بندر امام خمینی بر اساس برخی مؤلفه‌های اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و زیستی و رتبه‌بندی مؤلفه‌ها با توجه به مدل انتخابی پژوهش می‌باشد. جامعه آماری پژوهش ساکنان چهار سکونتگاه غیررسمی اشاره شده است که جمعیتی در حدود ۶۸۰۰ نفر ساکن در آن قرار گرفته‌اند^۱. با استفاده از رابطه‌ی کوکران، حجم نمونه، ۳۶۴ نفر بدست آمده است. برای سنجش رضایت‌مندی از شاخص‌ها، هر شاخص به هشت معرف و ۴۱ متغیر در نظر گرفته شده و از طریق پرسشنامه تنظیم گردیده است. سوال‌ها براساس طیف لیکرت طراحی شدند و پاسخ‌ها به ۵ دسته‌ی خیلی زیاد، زیاد، متوسط، کم و خیلی کم تقسیم شده‌اند. برای برآورد روایی ابزار پژوهش، از اعتبار صوری استفاده شد. در این روش، گویه‌های هر مفهوم، در اختیار استادان و صاحب نظران و متخصصان قرار گرفت. اجماع و توافق نظر آنها برسر طیفی منسجم از گویه‌ها برای سنجش هر مفهوم، به اعتبار صوری ابزار پژوهش منجر شد. برای برآورد پایایی پژوهش، از تکنیک آلفای کرونباخ استفاده شد.

۱- جهت تعیین توزیع پرسشنامه، ملاک جمعیتی انتخاب و دسته بندی لازم انجام گردید (۵۰ درصد به منطقه پر جمعیت (شهرک صباغان-کمپ B، ۳۰ درصد به منطقه متوسط جمعیت (تلمبه‌خانه شماره ۴ و جرف‌الملح) و ۲۰ درصد به منطقه کم جمعیت (شهرک ولی عصر (گاما) در بین سرپرستان خانوار توزیع گردید.

ضریب آلفای کرونباخ در مجموع برای شاخص‌های مورد سنجش ۰/۶۱ درصد بدست آمده که مقادیر آن برای هر متغیر به صورت جداگانه در جدول (۱) نشان داده شده است. با استفاده از آزمون T برابری میانگین نمونه برآورد شده با میانگین جامعه محاسبه شده است. همچنین وزن‌دهی متغیرها توسط مدل آنتروپی شانون^۱ و رتبه‌بندی شاخص‌های انتخابی پژوهش با استفاده از تکنیک کداس^۲ انجام شده است.

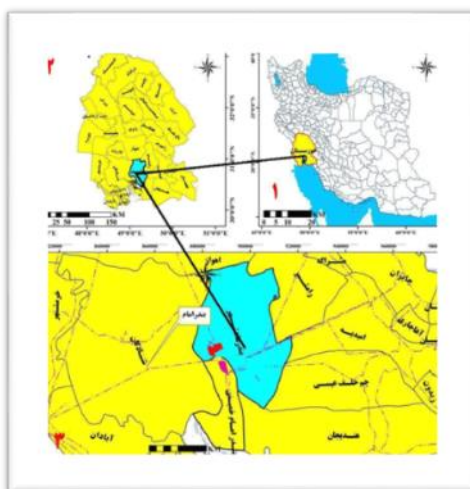
جدول (۱): بررسی پایایی متغیرهای پژوهش

متغیرها								
بهداشت محیط	تراکم ساختمان	عمر و مصالح ساختمان	مالکیت	درآمد و هزینه	امنیت اجتماعی	مشارکت اجتماعی	انسجام اجتماعی	
۴	۳	۵	۶	۵	۱۱	۳	۴	تعداد متغیر
۰/۵۶	۰/۶۳	۰/۶۱	۰/۶۴	۰/۵۹	۰/۵۹	۰/۶۴	۰/۶۳	میزان آلفا

مآخذ: محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۸

۴- معرفی محدوده مورد مطالعه

شهر بندر امام خمینی در استان خوزستان و در موقعیت ۴۹ درجه و ۵۶ دقیقه طول شرقی و ۳۰ درجه و ۲۹ دقیقه عرض شمالی از مختصات جغرافیایی واقع شده است. این شهر از شرق به بخش مرکزی بندر ماه‌شهر، از جنوب به خور موسی و در فاصله ۳۰ کیلومتری از شمال به رودخانه جراحی محدود می‌شود (شکل ۲). قسمت‌هایی از زمین‌های منطقه که در شرایط عادی دارای ارتفاع پایین‌تری نسبت به سطح دریا است، محل تجمع آب‌های جاری و نزولات جوی زمستان می‌باشد. بر اساس آخرین سرشماری نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵، جمعیت این شهر ۷۸۳۵۳ بوده و ۱۰۴۱ هکتار مساحت دارد. به طور کلی شهر بندر امام خمینی از تعدادی شهرک و مجموعه‌های مسکونی تشکیل شده است. در شهر بندر امام خمینی بر اساس آخرین آمار اخذ شده از اداره مسکن و شهرسازی شهرستان ماه‌شهر در سال ۱۳۹۸، هفت منطقه حاشیه‌نشین با جمعیتی در حدود ۱۰۰۰۰ نفر ساکن در آن وجود دارد که عبارتند از: تلمبه خانه شماره ۴، نیزار یک، نیزار دو، شهرک مقداد- ایستگاه ۷، شهرک شهید صباغان (کمپ B)، شهرک ولی عصر (گاما) و حرف الملح.

شکل (۲): موقعیت شهر بندر امام خمینی

مآخذ: جعفرزاده، ۱۳۹۶

1- Entropy

2- Codas

شهرک ولی عصر (گاما) تلمبه خانه شماره ۴ جرف المالح شهرک صباغان (کمپ B) ایستگاه ۷ نيزار دو نيزار یک

شکل ۳- تصویر هفت منطقه حاشیه‌نشین شهر بندر امام خمینی

مآخذ: نگارندگان، ۱۳۹۸

۵- تحلیل یافته‌های پژوهش:

۵-۱ یافته‌های جمعیت‌شناختی پژوهش:

براساس مطالعات صورت گرفته، ۶۶/۴ درصد از پاسخگویان را مردان و ۳۳/۶ درصد را زنان تشکیل دادند. ۴۳ درصد از پرسش شوندگان مجرد، ۵۷ درصد متأهل بوده‌اند. همچنین، بیشترین تعداد پاسخ‌دهندگان از گروه سنی ۲۵-۳۰ سال با ۴۸/۳ درصد بودند. از نظر تحصیلات نیز ۶۲/۲ درصد از پرسش شوندگان زیردیپلم، ۱۷/۱ دیپلم و ۲۰/۳ درصد تحصیلات دانشگاهی داشتند. از نظر وضعیت درآمدی نیز، بیشترین فراوانی مربوط به افراد با طبقه‌ی درآمدی کمتر از ۱/۵ میلیون تومان و کمترین فراوانی به افراد با طبقه‌ی درآمدی بالای ۲/۵ میلیون تومان اختصاص داشته است (جدول ۲).

جدول (۲): تعداد، درصد و درصد تجمعی پاسخگویان برحسب ویژگی‌های دموگرافی

ویژگی‌های دموگرافی	تعداد	درصد	درصد تجمعی
جنسیت			
مرد	۲۴۲	۶۶/۴	۶۶/۴
زن	۱۲۲	۳۳/۶	۱۰۰
سن			
۲۵ تا ۳۰ سال	۱۷۶	۴۸/۳	۴۸/۳
۳۱ تا ۴۳ سال	۱۳۵	۳۷/۲	۸۵/۵
۴۴ تا ۵۶ سال	۳۸	۱۰/۵	۹۶
۵۷+ سال	۱۵	۳/۷	۱۰۰
وضعیت تاهل			
مجرد	۱۵۷	۴۳	۴۳
متاهل	۲۰۷	۵۷	۱۰۰
تحصیلات			
زیردیپلم	۲۲۶	۶۲/۲	۶۲/۲
دیپلم	۶۲	۱۷/۱	۷۹/۱
فوق دیپلم	۳۷	۱۰/۲	۸۹/۳
لیسانس	۲۶	۶/۴	۹۵/۷
فوق لیسانس و بالاتر	۱۳	۳/۷	۱۰۰
درآمد			
زیر یک و نیم میلیون تومان	۲۲۵	۶۱/۸	۶۱/۸
بین ۱/۵ میلیون تا ۲/۵ میلیون تومان	۹۹	۲۷	۸۸/۸
۲/۵ میلیون تومان به بالا	۴۰	۱۱	۱۰۰

مآخذ: محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۸

۵-۲ یافته‌های استنباطی پژوهش:

در این پژوهش با استفاده از آمار توصیفی و آمار استنباطی به تجزیه و تحلیل داده‌های پژوهش پرداخته شده است. در پژوهش حاضر، برای بررسی رضایت مندی ساکنان چهارسکونتگاه غیررسمی از شاخص‌های انتخابی پژوهش در شهر بندر امام خمینی،

با توجه به پژوهش‌های صورت گرفته در این زمینه و در نظر گرفتن ساختار و خصوصیات مناطق حاشیه‌نشین شهری، از برخی شاخص‌های عینی که اشاره به جنبه‌های عینی و قابل لمس زندگی دارند و در ابعاد مختلف قابل تعریف هستند استفاده شده است. این شاخص‌ها عبارتند از: شاخص‌های اجتماعی، کالبدی، اقتصادی و زیستی. شایان ذکر است که عوامل دیگری نیز بر روی سکونتگاه‌های غیر رسمی تاثیر گذارند همچون: عوامل زیباشناختی ولی به دلیل گستردگی موضوع به آنها پرداخته نشده است. به منظور افزایش قابلیت اندازه‌گیری شاخص‌ها، برای هر یک از آنها، معرف‌های مشخصی نیز تعیین شده است. به طوری که شاخص اجتماعی، با سه معرف: انسجام، مشارکت و امنیت اجتماعی بررسی شده است. برای بررسی شاخص کالبدی، از دو معرف: عمر و نوع مصالح ساختمان، تراکم ساختمان استفاده شده است. برای سنجش شاخص اقتصادی، از دو معرف: وضعیت درآمد- هزینه و مالکیت پرسش به میان آمده است. در نهایت برای شاخص زیستی از یک معرف بهداشت محیط نیز استفاده شده است (جدول ۳).

جدول (۳): شاخص‌ها و معرف‌ها و گویه‌های مورد بررسی در چهار سکونتگاه‌ها غیررسمی شهر بندر امام خمینی

شاخص‌ها	معرف‌های بررسی	گویه‌ها
اجتماعی	انسجام اجتماعی	رضایت از ارتباط و تعامل با همسایگان- رضایت از صمیمیت با همسایگان- رضایت از شرکت در مراسم مختلف همسایگان(جشن، عزا و...)- رضایت از وساطت ساکنان برای حل اختلافات و درگیری‌های احتمالی در محله
	مشارکت اجتماعی	رضایت از انجام کارگروهی- رضایت از مشارکت در ترتیب دادن مجالس عزا و شادی- رضایت از مشارکت در تصمیم‌گیری در سطح محل
کالبدی	امنیت اجتماعی	رضایت از برخورد با افراد معتمد، شرور، بزهکار و... در سطح محل- رضایت از پارک کردن اتومبیل در محله- رضایت از خالی گذاشتن منزل به مدت چند روز- رضایت از امنیت مسیرهای خلوت محله به ویژه شب‌ها- رضایت از امنیت به همراه داشتن وجه نقد یا وسایل قیمتی در سطح محل- رضایت از روشنایی معابر- رضایت از رفت و آمد همسایگان به منزل یکدیگر- رضایت از امنیت کودکان و نوجوانان در هنگام بازی کردن در سطح محل- رضایت از سپردن منزل به همسایگان و اقوام در هنگام مسافرت‌های طولانی مدت- رضایت از برقراری امنیت در سطح محل توسط نیروهای انتظامی- رضایت از سرکشی نیروهای انتظامی در مواقع اطلاع رسانی
	عمر و مصالح ساختمان	رضایت از واحد مسکونی خود- رضایت از استفاده مصالح دسته دوم برای تعمیرات واحد مسکونی- رضایت از ایمنی واحد مسکونی در برابر مخاطرات طبیعی- رضایت از تعداد خانوار در هر واحد مسکونی- رضایت از تاسیسات واحد مسکونی(لوله کشی آب، برق، گاز، فاضلاب و...)
اقتصادی	تراکم ساختمان	رضایت از تراکم زیاد جمعیت در سطح محل- رضایت از اشراف ساختمان‌ها به یکدیگر و مزاحمت‌های بصری- رضایت از به هم فشردگی ساختمان‌ها- رضایت از مساحت واحد مسکونی خود- رضایت از تعداد اتاق‌های واحد مسکونی- رضایت از نسبت تعداد خانوار و مساحت واحد مسکونی
	مالکیت	رضایت از وضعیت اشتغال در سطح محل- رضایت از درآمد خانوار- رضایت از هزینه‌های خانوار- رضایت از تامین و تهیه اقلام خوراکی مورد نیاز- رضایت از دستگاه‌های حمایت‌کننده مالی(کمیته امداد، بهزیستی و...)
زیستی	بهداشت محیط	رضایت از سکونت در این محل- رضایت از وضعیت مالکیت (اجاره‌ای-ملکی، سایر)- رضایت از وضعیت حقوقی ملک(سنددار بودن یا نبودن)
	بهداشت محیط	رضایت از وضعیت جمع‌آوری زباله- رضایت از وضعیت رهاشدن فاضلاب در سطح زمین‌ها- رضایت از نظافت در سطح محل- رضایت از وضعیت پرسه زدن حیوانات ولگرد در سطح محل

مآخذ: نگارندگان، ۱۳۹۸

در ادامه یافته‌ها؛ با توجه به اینکه توزیع همه‌ی متغیرهای پژوهش نرمال نبوده است، بنابراین سنجش رضایت‌مندی ساکنان از متغیرهای پاسخ داده شده بوسیله آزمون میانگین مورد انتظار یا ارزش آزمون برآورد و استنباط‌های لازم از آن استخراج گردید. طبق قضیه‌ی حد مرکزی در آمار استنباطی توزیع آماری میانگین متغیر وقتی حجم نمونه زیاد باشد (بیشتر از عدد ۳۰) به طور جانبی به توزیع نرمال میل می‌کند؛ بنابراین آزمون T-test که شرط استفاده از آن توزیع نرمال متغیر است در حالت حجم نمونه زیاد برای متغیر نرمال، توان آماری بیشتری نسبت به آزمون غیر پارامتری دارد. در نتیجه برای متغیرهای غیر نرمال هم در صورت برقرار بودن شرایط مذکور از آزمون پارامتری T-test استفاده می‌شود. چون حجم نمونه در این تحقیق ۳۶۴ عدد و خیلی بیشتر از عدد ۳۰ است، برای متغیرهای نرمال و غیر نرمال از آزمون پارامتری T-test استفاده شده است (جدول ۴).

جدول (۴): شاخص‌های آماری هر یک از گویه‌های پرسشنامه توزیع شده در مناطق حاشیه‌نشین شهر بندر امام خمینی

میانگین کل	دامنه تغییرات	کمترین	بیشترین	انحراف استاندارد	میانگین	معرف‌ها
۲/۳۷	۰/۲	۰/۲	۰/۴	۰/۸۷	۲/۳۸	انسجام اجتماعی
	۰/۱	۰/۳	۰/۴	۰/۹۷	۲/۴۲	مشارکت اجتماعی
	۰/۲	۰/۳	۰/۵	۰/۵۹	۲/۳۱	امنیت اجتماعی
۲/۲۲	۰/۲	۰/۲	۰/۴	۱/۰۵	۲/۰۲	درآمد و هزینه
	۰/۱	۰/۳	۰/۴	۰/۷۲	۲/۴۲	مالکیت
۲/۴۷	۰/۱	۰/۳	۰/۴	۰/۵۹۱	۲/۴۵	عمر و مصالح ساختمان
	۰/۳	۰/۲	۰/۵	۱/۰۹	۲/۴۹	تراکم ساختمان
۲/۲۴	۰/۲	۰/۲	۰/۴	۱/۰۱	۲/۲۴	بهداشت محیط

مآخذ: محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۸

بر اساس نتایج جدول (۴)، که نشان دهنده‌ی وضعیت میانگین نمره‌ی پاسخگویان برای شاخص‌های انتخابی پژوهش است. اولین شاخص مورد بررسی، شاخص اجتماعی است که با استفاده از سه معرف انسجام، مشارکت و امنیت اجتماعی بررسی شده است. مطابق یافته‌ها، میانگین شاخص اجتماعی، ۲/۳۷ است. این میانگین، از مقدار متوسط ۳ پایین‌تر است که در نتیجه می‌توان گفت رضایت‌مندی ساکنان چهار سکونتگاه غیررسمی شهر بندرامام خمینی در شاخص اجتماعی و متغیرهای آن در هنگام بررسی وضعیت مناسبی نداشته است. همچنین در میان معرف‌های شاخص اجتماعی، به ترتیب، امنیت اجتماعی با ۲/۳۱ درصد کمترین مقدار در مقایسه با انسجام اجتماعی و مشارکت اجتماعی داشته است که نشان دهنده وضعیت نامساعد امنیت در این سکونتگاه‌ها می‌باشد. شاخص بعدی، مولفه اقتصادی است که میانگین نمره‌ی آن ۲/۲۲ درصد ارزیابی شده است. با توجه به اینکه این شاخص، کمترین میانگین را در میان سایر شاخص‌ها دارد، می‌توان اذعان داشت میزان رضایت‌مندی ساکنان از شاخص اقتصادی در چهار سکونتگاه غیررسمی ارزیابی شده وضعیت نامساعدی دارد به ویژه وضعیت اشتغال و افزایش هزینه‌ها در این شاخص بیشتر تاثیرگذار بوده است. در میان معرف‌های شاخص اقتصادی، متغیر درآمد- هزینه با میانگین ۲/۰۲ درصد در مقایسه با سایر متغیرها پایین‌ترین میزان را به خود اختصاص داده است. از این رو فرضیه پژوهش "تایید" می‌گردد. شاخص دیگر، وضعیت کالبدی در محدوده مورد مطالعه را نشان می‌دهد. با توجه به جدول (۴)، میانگین این شاخص در ۲/۴۷ درصد ارزیابی شده است

و از مقدار متوسط ۳ پایین تر است. در میان معرف‌های این شاخص، عمر و مصالح ساختمان با میانگین ۲/۴۵، درمقایسه با معرف تراکم ساختمان با ۲/۴۹ درصد در وضعیت کمتری قرار دارد. ساخت واحدهای مسکونی غیرمتعارف و استفاده از مصالح نامرغوب و از همه مهمتر موقعیت قرار گیری سکونتگاه‌ها مثلاً: شهرک صباغان - کمپ B یا شهرک ولی عصر (گاما) به دلیل پایین بودن سطح تراز زمین و بالا بودن سطح آب‌های زیر سطحی، رطوبت از کف به دیوار تمام واحدهای مسکونی سرایت کرده است. همچنین در فصل زمستان و هنگام بارندگی قسمت اعظم زمین‌های این مناطق مملو از آب است و ادغام آن با فاضلاب ناشی از واحدهای مسکونی سیما و چهره‌ی بسیار نامناسبی را در محل به وجود آورده است. شاخص زیستی به عنوان چهارمین شاخص مورد ارزیابی در سکونتگاه‌های مورد مطالعه با میانگین ۲/۲۴ درصد بعد از شاخص اقتصادی پایین‌ترین رتبه را در اختیار دارد. در این شاخص یک معرف (بهداشت محیط) و چهار متغیر در نظر گرفته شده است. کمترین رضایت‌مندی ساکنان از جمع‌آوری زباله‌ها و رهاشدن فاضلاب در سطح زمین‌ها (گنداب) و پرسه زدن حیوانات و لگرد بوده است. به طور کلی، با توجه به جدول میانگین، وضعیت رضایت‌مندی ساکنان در چهار سکونتگاه غیررسمی ارزیابی شده شهر بندر امام خمینی در سطح پایین ارزیابی شده است. لازم به توضیح است که هر یک از شاخص‌ها با استفاده از میانگین گویه‌های هر شاخص به متغیر تبدیل شده و سپس شاخص‌های آماری (مرکزی و پراکندگی) برای متغیرها حساب شده‌اند (جدول ۵).

جدول (۵): شاخص‌های آماری (مرکزی پراکندگی) پژوهش

شاخص	میانگین	انحراف استاندارد	بیشترین	کمترین	دامنه‌ی تغییرات
اجتماعی	۲/۳۷	۰/۰۷۸۸	۲/۶۸	۲/۲۱	۰/۴۷
اقتصادی	۲/۲۲	۰/۰۶۱۶	۲/۸۰	۲/۲۵	۰/۵۵
کالبدی	۲/۴۷	۰/۰۹	۲/۶۳	۲/۳۷	۰/۲۶
زیستی	۲/۲۴	۰/۰۵۵۴	۲/۷۴	۲/۲۱	۰/۵۳

مآخذ: محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۸

۳-۵- روش کداس (CODAS)^۱:

تکنیک کداس به معنی ارزیابی مبتنی بر فاصله ترکیبی می‌باشد. روش این تکنیک برگرفته از مقاله دکتر مهدی کشاورز قربایی و همکاران در سال ۲۰۱۶ میلادی می‌باشد. این تکنیک یکی از روش‌های تصمیم‌گیری چند شاخصه (MADM)^۲ است که هدف آن رتبه‌بندی گزینه‌ها بر اساس تعدادی معیار است. روش کداس مطلوبیت گزینه‌ها را بر اساس دو روش تعیین می‌کند. اولین روش محاسبه فاصله اقلیدسی گزینه‌ها از ایده‌آل منفی و دومین روش محاسبه فاصله تاکسی^۳ گزینه‌ها از ایده‌آل منفی است. در حالت کلی اگر فرض می‌شود که m معیار و n گزینه باشد. تشکیل ماتریس داده‌ها در این پژوهش بر اساس سکونتگاه‌های غیررسمی (m گزینه‌ها) و شاخص‌های انتخابی پژوهش (n) تعیین شده است. بنابراین روش رتبه‌بندی چهار سکونتگاه غیررسمی بر اساس انتخاب شاخص‌های (اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و زیستی) با استفاده از این روش به صورت گام‌های زیر می‌باشد:

-اولین گام در این روش تشکیل ماتریس تصمیم است. یعنی ماتریسی که معیارهای آن ستون‌ها و سطرها آن گزینه‌های پژوهش هستند. حالت کلی ماتریس تصمیم به صورت رابطه (۱) می‌باشد. هر کدام از سکونتگاه‌های غیررسمی با (m) و با توجه به تعداد شاخص‌ها که با (n) معرفی شده‌اند به شرح جدول (۶)، نشان داده شده است.

1- Combinative Distance-Based Assessment
2.- Multiple Attribute Decision Making
3- Taxicab distance

$$X = [x_{ij}]_{n \times m} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1m} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2m} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{n1} & x_{n2} & \dots & x_{nm} \end{bmatrix}, \quad (\text{رابطه ۱})$$

جدول (۶): تشکیل ماتریس تصمیم

شاخص‌ها (N)				سکونتگاه‌ها (M)
زیستی	کالبدی	اقتصادی	اجتماعی	
۲/۴۳	۲/۵۷	۲/۴۱	۲/۴۷	تلمبه‌خانه شماره ۴
۲/۵۱	۲/۵۵	۲/۳۵	۲/۴۶	جلف ملح
۲/۴۹	۲/۵۹	۲/۴۶	۲/۶۶	شهرک صباغان (کمپ B)
۲/۵۱	۲/۶۴	۲/۵۹	۲/۷۱	شهرک گاما

مأخذ: محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۸

-دومین گام؛ نرمال‌سازی یا بی‌مقیاس‌سازی، در حل تمامی تکنیک‌های تصمیم‌گیری چند معیاره مبتنی بر ماتریس تصمیم است. در این مرحله با توجه به داده‌های جدول (۶) ماتریس تصمیم‌گیری، نرمال‌سازی یا بی‌مقیاس‌سازی آنها محاسبه می‌شود. عناصر ماتریس نرمال (N) با استفاده از روابط (۲) و (۳) مشخص می‌شوند (جدول ۷).

$$n_{ij} = \begin{cases} \frac{x_{ij}}{\max_i x_{ij}} & \text{if } j \in N_b \\ \frac{\min_i x_{ij}}{x_{ij}} & \text{if } j \in N_c \end{cases} \quad (\text{رابطه ۲})$$

$$N = \begin{bmatrix} n_{11} & n_{12} & \dots & n_{1m} \\ n_{21} & n_{22} & \dots & n_{2m} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ n_{m1} & n_{m2} & \dots & n_{mm} \end{bmatrix} \quad (\text{رابطه ۳})$$

جدول (۷): ماتریس تصمیم نرمال شده

شاخص‌ها (N)				سکونتگاه‌ها (M)
زیستی	کالبدی	اقتصادی	اجتماعی	
۱	۰/۹۷۳	۰/۹۳۱	۰/۹۱۱	تلمبه‌خانه شماره ۴
۰/۹۶۸	۰/۹۶۵	۰/۹۰۷	۰/۹۰۸	جلف ملح
۰/۹۷۶	۰/۹۸۱	۰/۹۴۹	۰/۹۸۲	شهرک صباغان (کمپ B)
۰/۹۶۸	۱	۱	۱	شهرک ولی عصر (گاما)

مأخذ: محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۸

-سومین گام؛ تشکیل ماتریس نرمال وزن دار است. یعنی باید وزن معیارها را در ماتریس نرمال ضرب کرد. برای این منظور از روش انتروپی برای وزن معیارها استفاده شده است. با در دست داشتن اوزان معیارها با رابطه (۴)، ماتریس تصمیم نرمال موزون را تشکیل می‌دهیم (جدول ۸). پس از تشکیل ماتریس نرمال موزون زمان محاسبه نقطه ایده‌آل منفی^۱ است. ایده‌آل منفی هر معیار با نمایش داده شده و به صورت رابطه (۵) محاسبه می‌شود. کوچکترین مقدار هر معیار در ماتریس نرمال موزون را به عنوان نقطه ایده‌آل منفی انتخاب می‌کنیم.

$$V = \begin{bmatrix} v_{11} & v_{12} & \dots & v_{1n} \\ v_{21} & v_{22} & \dots & v_{2n} \\ \vdots & \vdots & & \vdots \\ v_{m1} & v_{m2} & & v_{mn} \end{bmatrix} \quad (\text{رابطه ۴})$$

$$NS_j = \text{Min } V_{ij} \quad (\text{رابطه ۵})$$

جدول (۸): ماتریس تصمیم نرمال موزون

شاخص‌ها (N)				سکونتگاه‌ها (M)
زیستی	کالبدی	اقتصادی	اجتماعی	
۰/۲۵۱	۰/۲۴۵۳	۰/۲۳۱۶	۰/۲۲۶	تلمبه‌خانه شماره ۴
۰/۲۴۳	۰/۲۴۳۴	۰/۲۲۵۹	۰/۲۲۵۱	جلف ملح
۰/۲۴۴۹	۰/۲۴۷۲	۰/۲۳۶۵	۰/۲۴۳۴	شهرک صباغان (کمپ B)
۰/۲۴۳	۰/۲۵۲	۰/۲۴۹	۰/۲۴۸	شهرک ولی عصر (گاما)
۰/۲۵۱	۰/۲۵۲	۰/۲۴۹	۰/۲۴۸	Wj
۰/۲۴۳	۰/۲۴۳۴	۰/۲۲۵۹	۰/۲۲۵۱	ایده آل منفی

مآخذ: محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۸

-چهارمین گام؛ محاسبه میزان مطلوبیت هر گزینه، برای تعیین میزان مطلوبیت هر گزینه ابتدا میزان دوری هر گزینه از ایده آل منفی با استفاده از دو نوع فاصله محاسبه می‌شود: فاصله اقلیدسی با استفاده از رابطه ۶ و فاصله منهتن یا فاصله تاکسی با استفاده از رابطه ۷، بدست می‌آید.

$$E_i = \sqrt{\sum_{j=1}^m (r_{ij} - ns_j)^2} \quad (\text{رابطه ۶})$$

$$T_i = \sum_{j=1}^m |r_{ij} - ns_j| \quad (\text{رابطه ۷})$$

-پنجمین گام؛ در این گام باید ماتریس ارزیابی نسبی را با استفاده از رابطه (۸) ایجاد می‌کنیم. که در این رابطه، Ψ نشان دهنده یک تابع آستانه برای تشخیصی برابری فاصله اقلیدسی دو گزینه است.

$$h_{ik} = (E_i - E_k) + (\psi(E_i - E_k) \times (T_i - T_k)), \quad (\text{رابطه ۸})$$

-ششمین گام؛ در این گام با جمع مقادیر h_{ik} گزینه‌ها، می‌توان آنها را رتبه‌بندی نمود هر چه مقدار H_i بزرگتر باشد گزینه رتبه بهتری دارد (جدول ۹).

جدول (۹): رتبه‌بندی چهار سکونتگاه غیررسمی از نظر شاخص‌های انتخابی پژوهش با استفاده از تکنیک CODAS

رتبه	H_i	سکونتگاه
۱	۰/۱۶۲	شهرک ولی عصر (گاما)
۲	۰/۰۵۶	شهرک صباغان (کمپ B)
۳	-۰/۰۶۳	تلمبه‌خانه شماره ۴
۴	-۰/۱۵۴	جلف الملح

مآخذ: محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۸

نتیجه نهایی بدست آمده از تکنیک کداس نشان می‌دهد، جایگاه چهار سکونتگاه غیررسمی شهر بندر امام خمینی بر اساس ارزیابی رضایت‌مندی ساکنان آنها با توجه به شاخص‌های انتخابی پژوهش به این صورت می‌باشد که: شهرک ولی‌عصر (گاما) با مقدار Hi (مقدار نهایی تابع معیار گزینه‌ها) ۰/۱۶۲ در رتبه اول و به ترتیب، شهرک صباغان-کمپ B، تلمبه‌خانه شماره ۴ و جلف‌الملح با مقدار Hi، ۰/۰۵۶ و ۰/۰۶۳ و ۰/۱۵۴- در رتبه‌های دوم تا چهارم قرار گرفته‌اند. نکته حائز اهمیت در رتبه بندی این سکونتگاه‌ها این است که وضعیت رضایت‌مندی ساکنان این سکونتگاه‌ها در ارزیابی مولفه‌ها؛ موثر بوده است و کمی و کاستی‌های موجود با قرار گرفتن یک سکونتگاه در رتبه‌ی اول به معنای شرایط مطلوب و مناسب آن نیست، بلکه در بین شرایط نامساعد موجود سکونتگاه‌ها اولویت‌مندی رضایت ساکنان مد نظر قرار گرفته است. بنابراین ممکن است مولفه‌های مورد مطالعه، در بعضی زیرشاخص‌ها (گویه‌ها) از نظر بعد عینی با هم متفاوت باشند و عوامل دیگر سبب شده نظر پاسخ دهندگان تفاوت داشته باشد. به طور کلی نظرات پاسخ دهندگان با توجه وضعیت شاخص‌ها که در بررسی میدانی مشاهده شده است مطابقت دارد و با شرایط موجود اختلاف چندانی ندارد. نکته مهمتر تفاوت بسیار کم وضعیت کمبودها در سطح سکونتگاه‌های غیررسمی این شهر می‌باشد که به صورت یکسان در کاهش رضایت ساکنان آنها در هنگام توزیع پرسشنامه نقش داشته است. امنیت نامناسب سکونتگاه‌ها هم برای ساکنان آنها و هم برای افرادی که با مقاصد مختلف به آنجا مراجعه می‌کنند به ویژه شب‌ها، نبود شبکه معابر مناسب، مشکلات حقوق تملیکی زمین‌ها، نرخ بالای بیکاری خصوصاً در بین جوانان و روی آوردن آنها به شغل‌های نامتعارف، عدم استحکام ابنیه ساخت شده و استفاده از مصالح غیر معمول (لاستیک، حلبی، چوب و...)، نظافت نامطلوب و رها شدن فاضلاب و پرده زدن حیوات و لگردد در تمام سکونتگاه‌های غیر رسمی این شهر کاملاً مشهود بوده است.

۶- بحث و نتیجه گیری:

اسکان غیررسمی یک بیماری به شمار می‌رود و حاکی از عدم سلامت ساختارهای اقتصادی و اجتماعی است. برای بهبود چنین پدیده‌ی نازیبایی، علاوه بر اصلاح ساختارهای اقتصادی-اجتماعی، باید سریعاً از گسترش آن ممانعت به عمل آورد و سپس به اصلاح مناطق حاشیه‌نشین مبادرت نمود. با توجه به راهبردهای گوناگون، توانمندسازی و بهسازی، بهترین راهبردی است که می‌تواند باحفظ اصل کرامت انسانی و عدالت اجتماعی، به رشد توانمندی‌ها و ارتقای سطح زندگی آنها منجر گردد. نگاهی به سیاست‌ها و برنامه‌های مبارزه با فقر شهری در ۵۰ سال گذشته نشان می‌دهد که سکونتگاه‌های غیررسمی و مناطق محروم شهر به عنوان بخشی از سیستم شهری باید مورد پذیرش واقع شوند؛ به همین دلیل برنامه‌های ساماندهی و ارتقای شرایط زیست‌محیطی این مناطق از بالاترین اولویت برخوردار باشد؛ بنابراین پایداری و استمرار هر اقدام عمرانی، اجتماعی و ... زمانی امکان‌پذیر است که نقش شرکت کنندگان از دریافت کنندگان منفعل به مدیران فعال تغییر کند؛ بنابراین بایستی از عملکردی استفاده شود که باعث خودکفایی اجتماعات شود؛ حمایت از قشر بسیار فقیر این سکونتگاه‌ها از طریق اجرای برنامه‌های ویژه و کمک‌های مالی (خرده وام)، تأمین و تضمین حق مالکیت، بهترین مشوق و محرک برای سرمایه‌گذاری ساکنان در احداث مسکن و تسهیلات زیربنایی است. به عبارت دیگر در محیطی که منابع محدودند، هر عاملی که خودیاری را در جامعه افزایش دهد، دارای ارزشی بسیاری خواهد بود؛ بنابراین باید از منابع و قابلیت‌های این مناطق جهت حل مشکلات شهری استفاده و تلاش کرد تا این مناطق جذاب بافت اصلی شهر شوند (حاتمی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۷: ۸۳).

در بستر مفاهیم اجتماعی، کالبدی، اقتصادی و زیستی، سکونتگاه‌های غیررسمی شهر بندر امام خمینی، مسایل حاد و بغرنجی وجود دارد که موجب افت شدید کیفیت زندگی در آن شده است. پژوهش حاضر با هدف ارزیابی شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و زیستی با تاکید بر رضایت‌مندی ساکنان چهار سکونتگاه غیر رسمی شهر بندر امام خمینی می‌باشد. به منظور تعیین شاخص‌های اسکان غیررسمی از چهار شاخص اصلی (اجتماعی، کالبدی، اقتصادی، زیست محیطی) استفاده شده است. در

بخش یافته‌های تحقیق، انتخاب شاخص‌ها در مقیاس پژوهش انجام شده صورت گرفته است و امکان اندازه‌گیری آنها مد نظر بوده است. به منظور افزایش قابلیت اندازه‌گیری شاخص‌ها، برای هر یک از آنها معرف‌های مشخصی نیز تعیین شده است. به طوری که شاخص اجتماعی، با سه معرف، انسجام، مشارکت و امنیت بررسی شده است. برای بررسی شاخص اقتصادی، از دو معرف درآمد- هزینه و مالکیت پرشش به میان آمده است. برای سنجش شاخص کالبدی از دو معرف، عمر و مصالح ساختمان، تراکم ساختمان استفاده شده، همچنین شاخص زیستی با یک معرف بهداشت محیط در نظر گرفته شده است. همچنین چهل و یک متغیر نیز از هشت معرف مشخص شده انتخاب گردیده است. جهت آزمودن فرضیه‌ی تحقیق به بررسی میانگین نظرات ساکنان در باب رضایت‌مندی از شاخص‌های اجتماعی و اقتصادی و کالبدی و زیستی در سکونتگاه‌های غیررسمی شهر بندر امام خمینی پرداخته شد. نتایجی که از تحلیل دیدگاه‌های ساکنان به دست آمد، نشانگر عملکرد نه چندان مطلوب متغیرهای تحقیق در منطقه مورد مطالعه در ارائه خدمات به ساکنان می‌باشد؛ به طوری که میانگین نظرات ساکنان، نشان دهنده رضایت کمتر از حد متوسط را نشان داده است.

آنچه که می‌توان در این تحقیق به عنوان مسئله اصلی در مقایسه با تحقیقات پیشین اشاره کرد؛ هر گونه تغییر در بهبود و اصلاح متغیرهای پژوهش در هر یک از سکونتگاه‌های غیر رسمی شهر بندر امام خمینی از جمله: ویژگی‌های کالبدی و اجتماعی و اقتصادی و... با توجه به شرایط متفاوت بومی، محلی و قومی شهر (قومیت‌های گوناگون، سواد پایین، طبقات کم درآمد، امنیت نامناسب، آموزش نادرست، زاد و ولد زیاد و...) کار بسیار سخت و دشوار است. دلیل اصلی آن هم خصوصیات اجتماعی و فرهنگی این سکونتگاه‌ها و انس گرفتن با این نوع زندگی طی چند دهه گذشته تا بحال باشد که در برابر هر گونه تغییر مقاوت از خود نشان دهند (مثلاً: استفاده از انشعابات غیررسمی آب و برق و بدون سند بودن املاک و... به نوعی عادت یا فرهنگ غلط شده و تعمیم یافته است). در اکثریت مقالات کلیه شاخص‌های مورد بررسی (اجتماعی- اقتصادی- زیست محیطی و کالبدی) در روند احیاء و تقویت بنیان و ساختار اسکان غیررسمی موثر ارزیابی شده‌اند، اما با توجه به موقعیت برخی از شهرهای مورد مطالعه که با این معضل مواجه هستند و همچنین مسایل متفاوت کالبدی، اقتصادی، زیستی و اجتماعی و... که قبلاً اشاره گردید می‌تواند نقش مهمی در به تاخیر افتادن افزایش کیفیت زندگی ساکنان آنها داشته باشد. موضوعی که می‌تواند همسو با مطالعات مطرح شده در پیشینه تحقیق این پژوهش با نتایج پژوهش‌های؛ Mather (۲۰۱۰) و Neuwirth (۲۰۰۵) و درسخوان و بایرام زاده (۱۳۹۹) و کریم‌زاده و همکاران (۱۳۹۸) و مومن پورعلی‌آباد و ذاکر حقیقی (۱۳۹۷) که به نقش شاخص‌های، اجتماعی، زیستی و اقتصادی و... دارد اشاره کرد. از سویی دیگر استفاده از مدل به کار گرفته شده (کداس) به عنوان یک روش تصمیم‌گیری چند معیاره برای ارزیابی شاخص‌های این پژوهش است که می‌تواند یک نوآوری در این پژوهش به نسبت پژوهش‌های دیگر باشد. در حقیقت این پژوهش نشانگر این موضوع است که قابلیت تاثیرگذاری هر یک از متغیرهای پژوهش با توجه به ظرف و مکان متغیر و قابل تغییر و حتی حذف شدنی می‌باشند.

بر اساس یافته‌ها و معیارهای تحقیق، پیشنهادهایی نیز می‌توان بیان کرد که در مطالعات مقدماتی این بررسی حاصل شده است. باید این واقعیت را قبول داشت که برخورد با حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی نمی‌تواند به صورت قهری باشد، خصوصاً در کشورهایی که دارای مشکلات عدیده از جمله مسایل اقتصادی و اجتماعی و سیاسی هستند؛ بنابراین وقتی شهرها گسترش پیدا می‌کنند و روستاها از گسترش باز می‌مانند لاجرم و خود ساخته مناطق حاشیه‌نشین در مفهوم عام و مناطق کم برخوردار یا بی برخوردار در مفهوم خاص در کنار شهرها یا در دورن آنها شکل می‌گیرند. پس باید با این واقعیت کنار آمد و به نوعی آنها را ساماندهی و در مسیر اصلی خود قرار داد. درآمد کم، کم آگاهی، عدم شغل، زاد و ولد بالا، بزهکاری و تخلفات ساخت و ساز و... علت‌های به وجود آمده از معلول مناطق کم برخوردار یا بی برخوردار در شهرها می‌باشند. پس چه کار باید کرد؟

کم‌توجهی به عامل مهم انسانی در گسترش اسکان غیررسمی نقش بسیار زیادی دارد؛ از این رو در جهت تحقق اهداف باید کوشید، تا پس از عدالت‌سازی نسبی شرایط زندگی برای ساکنان فراهم و به داشته‌های قابل قبولی از زیرساخت‌ها و امکانات شهری دست یابند. بنابراین برای اجرای به یک برنامه و برنامه‌ریزی صحیح در جهت بازآفرینی اسکان غیررسمی شهربندر امام خمینی می‌توان به راه کارهای زیر که به صورت کاربردی و بومی سازی شده است اشاره کرد:

• مشخص کردن وضعیت ملکیت حقوقی مساکن ساخته شده و تلاش در جهت رفع معارضین در این مناطق با همکاری سازمان ثبت و اسناد و املاک و شهرداری و اداره راه و شهرسازی شهرستان بندر ماه‌شهر و استان خوزستان و تسهیل امور برای تعیین تکلیف آنها (صدورسند در صورتی که منع قانونی وجود نداشته باشد، مثلاً: شهرک ولی عصر (گاما) و شهرک صباغان-کمپ B)

• با توجه به بالا بودن میزان بیکاری در این مناطق خصوصاً نیروی جوان؛ راه اندازی و احداث مراکز فنی و حرفه ای به صورت ویژه و با اولویت دادن به جوانان این مناطق می‌تواند تعداد زیادی از آنها را برای کسب مهارت و حرفه آموزی ترغیب نماید.

• احداث و راه اندازی مساجد با کارکرد مذهبی و فرهنگی و ورزشی، خصوصاً برگزاری نشست‌های فرهنگی و آموزشی در جهت تقویت روابط زندگی شهری و خانوادگی.

• احداث و راه اندازی کیوسک یا ایستگاه‌های انتظامی در هریک از این مناطق در جهت افزایش ضریب امنیت.

• ترمیم و اصلاح زیرسازي معابر اصلی و فرعی خاکی و اقدام به روکش آسفالت آنها

• فقدان شبکه فاضلاب و رهاشدگی فاضلاب‌های خانگی در کوچه‌ها و جوی خیابان‌ها و همچنین ساماندهی جمع‌آوری زباله های این مناطق خصوصاً مناطق تلمبه‌خانه شماره ۴ و شهرک صباغان-کمپ B.

منابع

- آذر، علی؛ رحیمی اسکلو، افسانه. (۱۳۹۶). بررسی و ارزیابی میزان رضایت‌مندی حاشیه‌نشینان کلان‌شهر تبریز از عملکرد شهرداری و شورای اسلامی در سه دوره گذشته (۱۳۷۸-۱۳۹۲). فصلنامه جغرافیا و مطالعات محیطی. سال ششم. دوره ۲۲. صص ۸۵-۹۸.
- آلبوغيث، داود؛ شويچي، جعفر. (۱۳۹۳). برنامه ریزی راهبردی بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده شهری (مطالعه‌موردی: محله جوادیه منطقه ۱۶ تهران). فصلنامه جغرافیا و پایداری محیط. دوره. شماره ۴. صص ۴۳-۵۴.
- احمدپور، احمد؛ جعفری مهرآبادی، مریم؛ رخساری، حمید؛ عنبري، امير. (۱۳۹۷). واکاوی نقش سرمایه روانشناختی در توانمندسازی ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی (نمونه موردی: شهرشفت). فصلنامه جغرافیا و مطالعات محیطی. سال هفتم. شماره ۲۶. صص ۴۴-۲۹.
- امکچی، حمیده. (۱۳۷۵). آسیب‌شناسی در برنامه‌ریزی مسکن. خلاصه مقالات سومین سمینار سیاست‌های توسعه مسکن در ایران. دانشگاه تهران.
- ایراندوست، کیومرث؛ اعظمی، محمد. (۱۳۹۳). شاخص‌های تعریف و تعیین سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران. فصلنامه مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای. دوره پنجم. شماره ۲۱. صص ۶۰-۴۳.
- بهزاد فر، مصطفی؛ نقره کار، عبدالحمید؛ صالحی، سید کمال. (۱۳۹۷). ارزیابی شاخص‌های توانمندسازی در سکونتگاه‌های غیررسمی با رویکرد دارایی مبنا در کلان‌شهر تهران (نمونه موردی: محله میان‌آباد اسلام شهر). فصلنامه انجمن جغرافیای ایران. دوره شانزدهم. شماره ۵۷. صص ۹۶-۱۱۴.
- پورمحمدی، محمدرضا؛ میرزایی، علی؛ حکیمی، هادی. (۱۳۹۸). سنجش میزان رضایت‌مندی ساکنان سکونتگاه‌های غیر رسمی از خدمات ارائه شده مدیریت شهری (مطالعه موردی: محله پاسداران تبریز)، فصلنامه مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی، دوره چهاردهم. شماره ۳. صص ۶۰۳-۵۸۵.

- حاتمی نژاد، حسین؛ موسوی، سیدمحمدحسین؛ حاجیان، حسین؛ آبادی، محمد؛ زرافشان، محمدرضا؛ یوسفی، وحید. (۱۳۹۷). بررسی علل شکل‌گیری اسکان غیررسمی (مطالعه موردی: محله کوی زینیه شهر پاکدشت). فصلنامه جغرافیا و مطالعات محیطی. سال هفتم. شماره ۲۵. صص ۸۶-۷۳.
- جعفرزاده، سمیه. (۱۳۹۶). تحلیل و ارزیابی توسعه فضایی - کالبدی شهر بندر امام خمینی. پایان نامه کارشناسی ارشد، جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی ماه شهر.
- حکیمی، هادی؛ الهامی، نسرین؛ پورحسینی، مهدیه. (۱۳۹۷). ارزیابی و رتبه‌بندی توزیع خدمات شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی (مطالعه موردی: کلان‌شهر تبریز). فصلنامه شهرپایدار. دوره یکم. شماره ۴. صص ۷۱-۵۷.
- خراسانی مقدم، صبا؛ یزدانفر، سیدعباس؛ حسینی، سیدباقر. (۱۳۹۴). بررسی شاخص‌های کیفیت زندگی موثر بر میزان رضایت‌مندی ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی (مطالعه موردی: محله فرحزاد تهران - فرحزاد شمالی). فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای انسانی. دوره چهل و هفتم. شماره ۱. صص ۹۷-۱۱۷.
- درسخوان، رسول؛ بایرام‌زاده، نیما. (۱۳۹۹). ارزیابی سطح نشاط اجتماعی در سکونتگاه‌های غیررسمی (نمونه موردی: محله کشتارگاه - ارومیه). فصلنامه جغرافیا و مطالعات محیطی. سال نهم. شماره ۳۴. صص ۱۱۸-۱۰۷.
- رفیعیان، مجتبی. (۱۳۸۲). مطالعات توانمندسازی اقشار کم‌درآمد بندرعباس، مهندسین مشاور سبزاندیش پایش.
- رهبیری پور، کسری؛ قاسم‌زاده، بهنام؛ یآوری کلور، معصومه؛ سالک قهفرخی، رقیه. (۱۳۹۱). بررسی مشکلات و آسیب‌های اجتماعی مناطق حاشیه‌نشین (مطالعه موردی: شهر تبریز). فصلنامه مطالعات علوم اجتماعی ایران. سال نهم. شماره ۴. صص ۴۸-۱۸.
- زادولی خواجه، شاهرخ؛ اصغری زمانی، اکبر؛ زادولی، فاطمه. (۱۳۹۳). سطح‌بندی محلات حاشیه‌نشین براساس شاخص‌های کالبدی - اقتصادی فقر شهری (نمونه موردی: حاشیه‌نشینان شمال شهر تبریز). فصلنامه جغرافیا و مطالعات محیطی. سال سوم. شماره ۱۱. صص ۷۸-۶۳.
- زاهد زاهدانی، سعید. (۱۳۶۹). حاشیه نشینی. شیراز. انتشارات دانشگاه شیراز.
- زنگنه، یعقوب؛ سمیعی پور، داوود؛ حسینی، سیدهادی؛ آب‌باریکی، زکیه. (۱۳۹۱). بررسی روندها و انگیزه‌های مهاجرت‌های درون شهری (مطالعه موردی: سبزوار). فصلنامه مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، دوره دوم. شماره ۷. صص ۶۱-۴۳.
- صفری، محمود. (۱۳۸۱). معرفی پیش نویس سند توانمندسازی اسکان غیررسمی در ایران، نشریه شهرسازی و معماری هفت شهر. دوره یکم. شماره ۹ و ۱۰. صص ۸۳-۷۸.
- طاهرطلوع‌دل، محمدصادق؛ زارع، مرضیه؛ سادات، سیده‌اشرف. (۱۴۰۰). بررسی چالش ناپایداری اجتماعی اسکان غیر رسمی مبتنی بر شاخص‌های توسعه پایدار شهری (مطالعه موردی: منطقه ۲ تهران محله فرحزاد). فصلنامه جغرافیا و مطالعات محیطی. سال دهم. شماره ۱۰. صص ۹۴-۷۷.
- کرمی نسب، صدیقه؛ رضاشهبازی، حسین؛ سلیمی سبحان، محمدرضا. (۱۳۹۸). تحلیل علل پایایی کانون‌های اسکان غیر رسمی در پیرامون کلان‌شهر شیراز. دو فصلنامه توسعه فضاهای پیراشهری. سال اول. شماره اول. صص ۵۶-۴۳.
- کریم زاده، حسین؛ خالقی، عقیل؛ ولائی، محمد. (۱۳۹۸). آسیب‌شناسی اجتماعی حاشیه‌نشینی کلان‌شهر تبریز با رویکرد توانمندسازی. دو فصلنامه توسعه فضاهای پیراشهری. سال اول. شماره ۲. صص ۳۴-۱۵.
- کمانرودی کجوری، موسی؛ پریزادی، طاهر؛ کرمی، مهدی. (۱۳۹۸). فرآیند شکل‌گیری اجتماعات غیررسمی در محدوده پیراشهری مشهدین شهر، دو فصلنامه توسعه فضاهای پیراشهری. سال اول. شماره ۲. صص ۱۴-۱.
- مختاری، مریم؛ وحیدزاده، علیرضا؛ مرادی، رامین. (۱۳۹۷). موانع توسعه اجتماعی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان. فصلنامه مطالعات جغرافیای مناطق خشک. دوره هشتم. شماره ۳۱. صص ۱۱۵-۹۴.
- مومن پورعلی‌آباد، احد؛ ذاکر حقیقی، کیانوش. (۱۳۹۷). ارزیابی پایداری اجتماعی ذهنی در میان شهروندان در سکونتگاه غیررسمی حصار امام شهر همدان. فصلنامه مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی. دوره سیزدهم. شماره ۳. صص ۶۹۶-۶۷۹.
- Homer, D. Giaweki, P. (1995). urban Growth and vilence. <http://www.lihatary.utorento.ca>

/pcs/orban.

Keshavarz Ghorabae, M., Kazimieras Zavadskas, E., Turskis, Z., Antucheviciene, J. (2016). A new combinative distance-based assessment (CODAS) method for multi-criteria decision-making. *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research*, 3(50): 25-44.

Mathur, O.P. (2013). *Urban Poverty in Asia*. National Institute of Urban Affairs, New Delhi for the International Policy Workshop on Urban Poverty and Inclusive Cities in Asia, organized by ADB and held. p89.

Mirwais., F. (2016). Factors behind the Growth of Informal Settelements hn Kabul, 6th ACAU2016 conference papers, DOI: 10.13164/ACAU.FA2016.9.

Nawagamuwa., A. & Viking., N. Slum. (2003). Squatter Areas and Informal Settlement in Developing Context? 9th International Conference on Srilanka Studies, Matara, Srilanka.

Park, Y. (2007). *The Relationship between Suburbanization and Crime in United States Metropolitan Areas* Dissertation. Abstracts International Section A: Humanities and Social Sciences, Volume 68, p 1171.

Repeva, A. (2021). Informal settlements in Baghdad city. XXIV International Scientific Conference "Construction the Formation of Living Environment" (FORM-2021), 263(05001):p7.

Stureat, R.D. (1987). *Library Management*, (3rd Ed), Littleton, Colorado: Libraries Unlimited.

Wekesa., B. W. Steyn., G. S., F. Otieno., F. (2011). A review of physical & socio-economic characteristics and intervention approaches of informal settlements. *Habit International*, Volume 35, Issue 2, pp 238-245.

Zhang, I. (2011). The Political economy of informal Settlmants in post-socialist China: The case of chengzhongcun(s), *Journal homepage :www .elsevier .com/ locate/ geoforum .pp.1*11*.